

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทนี้จะกล่าวถึงแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยเพื่อเป็นกรอบในการวิเคราะห์ สรุปผลและข้อเสนอแนะ ได้แก่ ทฤษฎีผู้นำ, แนวคิดเกี่ยวกับทุนนิยม, ทฤษฎีระบบอุปถัมภ์, ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน และแนวคิดการปกครองท้องถิ่น ในส่วนท้ายจะกล่าวถึงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 ทฤษฎีผู้นำ

Jack C. Plano (Jack C. Plano, 1971 : 134) ได้ให้ความหมายของ “ผู้นำ” ว่า “ผู้นำเป็นบุคคลซึ่งใช้อำนาจได้มากในการควบคุม และกระทำการที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ผู้ซึ่งได้รับอำนาจจากความมั่นคง สถานภาพด้านครอบครัว ชัย วรรณะ ระบบ หรือความมีสติปัญญาที่ดี ผู้นำเป็นองค์ประกอบของโครงสร้างอำนาจของท้องถิ่น ชาติและชุมชน”

Roderick Bell (Roderick Bell, David V. Edwards and R. Harrison Wagner, Political Power : A Leader in Theory and Research , (New York : The Free Press, 1969 : 112) ให้ความหมายของคำว่า “ผู้นำ” ว่า “เป็นผู้ซึ่งสามารถมีอิทธิพลในการจัดสรรและจัดการต่อสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ มากกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชนนั้น เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ปรารถนาทั้งของตนเองและของสมาชิกของชุมชน”

John M. Pliffner and Robert V. Presthus (John M. Pliffner and Robert V. Presthus, Public Administration, Eaglewood Cliffs, (New Jersey : Prentice-Hall Inc, 1965 : 350) ได้ให้ความหมายของ “ผู้นำ” ในเชิงปฏิบัติว่า “เป็นผู้ที่บริหารงานของกลุ่มโดยทำหน้าที่เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวก การจูงใจ การริเริ่ม การประนีประนอม และการประสานงาน สำหรับการศึกษากลุ่มพฤติกรรมนั้นจะเน้นความสำคัญของภาระหน้าที่ของผู้นำเกี่ยวกับการวินิจฉัยสั่งการเป็นส่วนใหญ่ พฤติกรรมของผู้นำดำเนินไปได้ก็โดยอาศัยอำนาจหน้าที่และอำนาจบารมีเป็นเครื่องมือ ทั้งใน

ลักษณะที่เป็นพิธีการ และไม่เป็นพิธีการ ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดพลังร่วมของกลุ่ม มุ่งให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้"

T.N. Whitehead (T.N. Whitehead, 1963 : 68) กล่าวว่า "ผู้นำ" คือบุคคลที่ได้รับการคัดเลือกจากคนอื่น ๆ ในกลุ่มและเป็นผู้ที่สามารถช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ผู้อื่นขอร้อง สามารถชี้แนะแนวทางให้ผู้อื่นทำตามโดยผู้ตามให้ความเชื่อฟัง

Raymond J. Burby (Raymond J. Burby, 1972 : 43) กล่าวว่า "ผู้นำ" คือบุคคลที่สามารถชักจูงให้คนอื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นในตัวเอง สามารถช่วยเหลือคลายความตึงเครียดต่าง ๆ ลงได้และนำกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้

Halpin W. Andrew (Halpin W. Andrew, 1966 : 27) ได้ให้ความหมายของ "ผู้นำ" ดังนี้

1. ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีบทบาทหรืออิทธิพลต่อคนในหน่วยงานมากกว่าผู้อื่น
2. ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีบทบาทเหนือผู้อื่น
3. ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่สุด ในการอำนวยความสะดวกให้หน่วยงานดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ
4. ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ได้รับเลือกจากผู้อื่นให้เป็นผู้นำ
5. ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ดำรงตำแหน่งผู้นำ หรือ หัวหน้าในหน่วยงาน

พงษ์ศักดิ์ อังกลสิทธิ์ (พงษ์ศักดิ์ อังกลสิทธิ์, 2530 : 8) กล่าวว่า "ผู้นำ" คือ บุคคลที่มีความสามารถในการบังคับควบคุม (Control) สั่งการ(Command) พฤติกรรมของผู้อื่นในสังคมหรือชุมชน ตลอดจนการตัดสินใจ(Make Decision) ในฐานะตัวแทนของชุมชนหรือกลุ่มได้ ผู้นำจะเป็นบุคคลผู้ซึ่งสามารถนำบุคคลอื่นเข้าสู่ปฏิกริยาใด ๆ ก็ได้ โดยที่บุคคลอื่นมีความเต็มใจที่จะกระทำสิ่งนั้น"

อุทัย หิรัญโต (อุทัย หิรัญโต, 2520 : 13) กล่าวว่า "ผู้นำ" คือ ผู้ทำกิจกรรมในการสร้างอิทธิพลจูงใจผู้ใต้บังคับบัญชาหรือกลุ่ม เพื่อที่จะให้เกิดความหมายร่วมกันในการทำงาน ให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง"

สุมธ เตียววิศเรศ (สุมธ เตียววิศเรศ, 2527 : 50) กล่าวว่า "การเป็นผู้นำเป็นเรื่องเกี่ยวกับความสามารถของบุคคลในอันที่จะก่อให้เกิดการกระทำ กิจกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุประสงค์ที่พึงต้องการและบุคคลที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้นำจะต้องมีความสามารถในการจูงใจให้ผู้อื่นปฏิบัติตามความคิดเห็น ความต้องการหรือคำสั่งสอนของตนได้"

กล่าวโดยสรุปได้ว่า "ผู้นำ" หมายถึง ผู้ซึ่งอยู่ในอำนาจหรือตำแหน่งที่ถูกกำหนดให้เป็นผู้ นำ เป็นผู้ซึ่งสามารถมีอิทธิพลในการจัดสรรและจัดการต่อสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ มากกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชนนั้นและสามารถที่จะก่อให้เกิดการกระทำ กิจกรรมหรือการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งสามารถที่จะจูงใจให้ผู้อื่นปฏิบัติตามความคิดเห็น ความต้องการหรือคำสั่งสอนของตนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่พึงต้องการทั้งของของตัวผู้นำเองและสมาชิกของชุมชน

สำหรับฐานที่ก่อให้เกิดอิทธิพลของผู้นำ France and Raven ได้กล่าวว่า อิทธิพลทั้งหลายที่ผู้นำมีอยู่เกิดจากรากฐานอำนาจ 5 ประการคือ

1. อำนาจในการบังคับ (Coercive Power) อำนาจชนิดนี้เกิดจากความสามารถที่จะทำโทษหรือลงโทษต่าง ๆ สามารถก่อให้เกิดความเดือดร้อน เสียหาย หรือเกิดความกลัวต่าง ๆ ทำให้ยินยอมที่จะทำตาม
2. อำนาจในการให้รางวัล (Reward Power) อำนาจชนิดนี้เกิดจากความสามารถที่จะให้ผลตอบแทนที่ผู้อื่นต้องการได้ เพื่อแลกเปลี่ยนกับความยินยอมทำตามคำสั่ง ซึ่งการให้ผลตอบแทนนี้อาจอยู่ในรูปของเงิน ค่าชมเชย หรือการให้กำลังใจในรูปแบบต่าง ๆ ก็ได้
3. อำนาจตามตำแหน่งหรือตามกฎหมาย (Legitimate Power) อำนาจชนิดนี้เกิดจากการที่มีตำแหน่งหน้าที่ตามกฎหมาย หรือตามระเบียบต่าง ๆ กำหนดไว้ให้อยู่เหนือคนอื่น ๆ
4. อำนาจเกิดจากความรู้ ความชำนาญ (Expert Power) อำนาจชนิดนี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยการมีความรู้ ความเชี่ยวชาญ หรือความชำนาญงานพิเศษในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลาย ๆ เรื่องจนเป็นที่เคารพเลื่อมใสของผู้อื่น สามารถชักนำให้ผู้ที่นับถือเลื่อมใสศรัทธาปฏิบัติในสิ่งที่ต้องการให้ปฏิบัติได้
5. อำนาจบารมี (Referent Power) อำนาจชนิดนี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยอำนาจบารมีที่มีอยู่เองหรืออ้างอิงอำนาจของผู้อื่นจนสามารถใช้ประโยชน์ หรือให้ความคุ้มครอง ป้องกันภัยแก่บุคคลอื่นได้

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับทุนนิยม (Capitalism)

จรรยา สุภาพ (จรรยา สุภาพ, 2538 : 71) ให้ความหมายของคำว่า “ทุนนิยม” ไว้ว่า ระบบเศรษฐกิจที่ถือว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นเจ้าของและการลงทุนในการผลิตเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน โดยยอมให้ผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจมีโอกาสแข่งขันในทางเศรษฐกิจเพื่อให้ได้มาซึ่งผลกำไรหรือผลประโยชน์อื่นใดตามความสามารถและความปรารถนาของแต่ละคน

Karl Mark (อ้างโดย จรรยา สุภาพ ใน ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ 2538 หน้า 71) ได้ให้ความหมายของ ระบบทุนนิยม ว่า “เป็นการต่อสู้ดิ้นรนของชนชั้นนายทุนต่อชนชั้นศักดินา และบรรดาผู้มีอิทธิพลในอาชีพต่าง ๆ ซึ่งการดิ้นรนต่อสู้นี้ ชนชั้นนายทุนได้รับความสำเร็จ จึงทำให้เกิดยุคและระบบนายทุนขึ้น”

Mark อธิบายเพิ่มจากความหมายของระบบทุนนิยมที่เป็นเช่นนี้ เพราะ

1. ระบบศักดินานั้นเมื่อถึงยุคหนึ่งก็จะสลายตัวไป ทำให้ชนชั้นกรรมาชีพเป็นจำนวนมากได้รับเสรีภาพ เพราะหลุดพ้นจากระบบศักดินา ชนชั้นกรรมาชีพดังกล่าวนี้ได้เข้ามาสู่ตลาดแรงงาน
2. พวกเขาหางานทำได้สูญหายไปเนื่องจากสงคราม
3. ผู้ที่อยู่ในความครอบครองของบรรดาอาณาจักรฝ่ายลงมือก็ได้หลุดพ้น และกลายเป็นชนชั้นกรรมาชีพด้วย
4. ต่อมาเมื่อมีกิจการอุตสาหกรรม กิจการด้านนี้ได้มีส่วนผลักดันให้ผู้มีอาชีพทางการเกษตรได้เข้ามาสู่การทำงานแบบใช้แรง เพื่อแลกเปลี่ยนกับค่าจ้าง แต่ปรากฏว่าได้รับการปฏิบัติที่ไม่ดีจากนายจ้าง
5. ชนชั้นนายทุนเกิดขึ้นจากบรรดาเกษตรกรที่เป็นอิสระ และเจ้าของที่ดินซึ่งกดขี่แรงงาน และได้ประโยชน์จากการที่ราคาที่ดินสูงขึ้น
6. ในระยะเวลาดังกล่าวนั้น นอกจากชาวนาจะต้องกลายเป็นกรรมกรแล้ว ก็ปรากฏว่าอุตสาหกรรมภายในบ้านที่พอจะมีอยู่ก็ถูกทำลาย- ทั้งนี้เพราะได้เกิดโรงงานที่ใช้เครื่องจักร โรงงานเหล่านี้อยู่ในมือของนายทุนบางคนซึ่งได้รับผลกำไรทั้งหมด

Mark อธิบายว่า **ทุน** มี 2 แบบ คือ ทุนของเจ้าของเงิน และ ทุนของพ่อค้า ทุนทั้งสองแบบนี้ในสมัยศักดินายังไม่อาจมีความสำคัญมากนัก จนกระทั่งเมื่อระบบศักดินาได้เสื่อมไป ทุนดังกล่าวก็ได้เปลี่ยนสภาพไปเป็นทุนเพื่อการอุตสาหกรรมแทน

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม (เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม : 2524) กล่าวว่า “**ทุนธุรกิจ (Capitalist)** หมายถึง กลุ่มธุรกิจชั้นนำในสังคมไทย ที่อาศัยการรวมตัวผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบเครือญาติและการผูกขาดทางเศรษฐกิจ-การเมือง เป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการสะสมทุน บางครั้งเรียกว่า “**กลุ่มทุนใหญ่**” ทุนกลุ่มนี้เริ่มต้นเติบโตมาตั้งแต่หลังยุคสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเติบโตจากทุนธนาคาร แล้วดึงให้กลุ่มทุนการผลิตและทุนการค้าเติบโตขึ้นมา แม้ปัจจุบันธุรกิจสหกรณ์ทรัพย์และธุรกิจบริการจะมีบทบาทมากและมีลักษณะหลากหลาย แต่ธุรกิจส่วนใหญ่ก็อยู่ภายใต้เครือข่ายของทุนธุรกิจกลุ่มเดิม ๆ “

2.2.1 การเข้ามาของทุนนิยมในสังคมไทย

สังคมไทยแต่เดิมมีการผลิตเพื่อยังชีพและส่งส่วย การผลิตและการค้าภายในประเทศมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อความเพียงพอแก่การบริโภค ส่วนการค้าต่างประเทศมีรัฐส่วนกลางผูกขาดอำนาจอยู่ การค้าภายในและการค้าระหว่างประเทศส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจน้อย การผลิตเพื่อความชำนาญจึงมีน้อย ด้วยเหตุนี้กระบวนการแบ่งงานกันทำแทบไม่ปรากฏขึ้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2526 : 329)

แต่การเข้ามาของทุนนิยมนอกส่งผลกระทบต่อโครงสร้างการผลิตแบบดั้งเดิมของไทย เกิดมีการผลิตเฉพาะอย่างขึ้น เพราะระบบทุนนิยมนอกมีการขยายตัวของทุน ซึ่งเกิดขึ้นจากศูนย์กลางในยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ และต่อมาได้แผ่ขยายไปยังดินแดนต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อแสวงหาวัตถุดิบจำนวนมากป้อนโรงงานอุตสาหกรรมศูนย์กลาง และการแสวงหาแหล่งลงทุนเพื่อการขยายผลกำไรมากขึ้น

สังคมไทยเริ่มรับอิทธิพลจากการขยายตัวของทุนนิยมนอก หลังจากการขึ้นสัญญาไมตรีและการค้า สนธิสัญญาเบาริงที่ประเทศไทยตกลงเซ็นสัญญากับประเทศอังกฤษ พ.ศ. 2398 คือสนธิสัญญาระบบแรกที่เซ็นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อจากนั้นได้ตกลงเซ็นสนธิสัญญากับประเทศอื่น ๆ อีก 9 ประเทศ ในรัชกาลเดียวกัน

สาระสำคัญของสนธิสัญญาไมตรีและการค้าเหล่านี้ คือ ให้ไทยยกเลิก "พระคลังสินค้า" และยกเลิกการห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศ ทั้งนี้เพื่อให้พ่อค้าชาวต่างประเทศเดินทางเข้ามาค้าขายและลงทุนการค้าในประเทศไทยได้อย่างเสรี กระบวนการแบ่งงานกันทำเริ่มเกิดขึ้นในระดับประเทศ มีการผลิตเพื่อการค้าเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะภาคการส่งออก ได้แก่ ข้าว ไม้สัก ดีบุก เป็นต้น

การเปิดประเทศสู่การค้าเสรีใน พ.ศ. 2398 ผลผลิต ข้าว ไม้สัก ดีบุก กลายเป็นสินค้าขาออกที่สำคัญของประเทศไทย การเพิ่มขึ้นผลผลิตข้าว ไม้สัก ดีบุก เป็นการตอบสนองความต้องการอย่างเข้มข้นของตลาดต่างประเทศ ข้าวเป็นสินค้าขาออกที่สำคัญซึ่งไทยส่งออกไปขายยังฮ่องกง จีน และสิงคโปร์

เมื่อการค้ากับต่างประเทศมีมากขึ้นภายหลังจากการเซ็นสัญญาเบาริง สินค้าต่างประเทศได้หลั่งไหลเข้ามาสู่ระบบเศรษฐกิจไทย เพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ผลิตได้ภายในประเทศ การค้ากับต่างประเทศทำให้การค้าภายในขยายตัวต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ พร้อมกันนั้นการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนก็ขยายตัวอย่างกว้างขวาง ด้วยการใช้เงินเป็นสื่อกลางการแลกเปลี่ยนนี้ช่วยเร่งให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น แทนที่จะผลิตเพื่อยังชีพ ทั้งนี้เพราะการค้าและการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ทำให้เกิดการถือเอาผลผลิตส่วนเกินของเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งแต่เดิมถือในรูปของส่วนสิ่งของและแรงงาน เปลี่ยนมาเก็บภาษีที่เป็นเงินแทน เมื่อเป็นเช่นนั้นชาวบ้านก็ได้รับการส่งเสริมให้ขยายการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้นตามไปด้วย การค้าและการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนขยายตัวกว้างขึ้น ระบบเศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนสู่การผลิตเพื่อยังชีพและเพื่อค้าขาย ภายในหมู่บ้านเริ่มรับอิทธิพลทุนนิยมเข้ามา

2.2.2 ระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมท้องถิ่น

เมื่อการค้าและการลงทุนขยายตัว ระบบเศรษฐกิจจึงเกิดความต้องการทุนขึ้น ในระยะต้นทุนในท้องถิ่นสามารถสนองความต้องการได้โดยการออกเงินกู้ของพ่อค้าท้องถิ่นรุ่นดั้งเดิม แต่ระบบกู้เงินนอกสถาบันก็ไม่สามารถสนองความต้องการบริการทางการเงินซึ่งเกิดขึ้นในระบบการแลกเปลี่ยนได้ นอกจากนี้ความต้องการทุนเพื่อดำเนินการและขยายกิจการของพ่อค้ารุ่นใหม่ก็นำให้พ่อค้าบางคนต้องฉวยโอกาสทำการค้าเพื่อสะสมทุนจำนวนมากในระยะเวลาสั้น ๆ (ปลายรัชชະนนท์ 2530 : 2)

การสร้างทางรถไฟสายเหนือในประเทศไทย มีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจสังคมภาคเหนือ ทั้งด้านการค้าและการผลิตในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พ่อค้าซึ่งเป็นกลุ่มผู้มั่งคั่งเดิม จึงเป็นกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่พร้อมสำหรับช่องทางทางการสะสมทุนที่ขยายกว้างขึ้น ดังนั้นพ่อค้าจึงเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของพัฒนาการระบบเศรษฐกิจสังคมทุนนิยมท้องถิ่น

2.2.3 การก่อรูปของกลุ่มทุนท้องถิ่นในภาคเหนือ

ระบบเศรษฐกิจภาคเหนือในประเทศไทย ระยะต้นที่ระบบทุนนิยมเริ่มแทรกตัวเข้ามา กิจกรรมป่าไม้และการค้าขายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ในกิจการป่าไม้แม้ว่าจะมีเจ้านายคนพื้นเมือง คนในบังคับอังกฤษและพ่อค้าคนจีนเข้าไปเกี่ยวข้องในกิจการป่าไม้บ้าง แต่เนื่องจากมีทุนน้อยกว่าบริษัทป่าไม้อังกฤษ บริษัทป่าไม้อังกฤษจึงเป็นกลุ่มที่ได้ผลประโยชน์สูงสุดจากการนำวัตถุดิบส่งออกไปขายในตลาดโลก อย่างไรก็ตามมีผู้เกี่ยวข้องกับกิจการป่าไม้บางตระกูลที่สามารถสะสมทุนได้จากกิจการป่าไม้โดยเฉพาะชาวพม่าและไทยใหญ่ในเมืองเชียงใหม่ เช่น หลวงโยนกการพิจิตร (หม่องปันโฮย)

ในด้านการค้า พ่อค้าดั้งเดิมที่ผูกขาดการค้าในภาคเหนือได้แก่ พ่อค้าพม่าและไทยใหญ่ซึ่งใช้วัว ม้า บรรทุกสินค้าข้ามชายแดนไปมาระหว่างภาคเหนือกับพม่า ต่อมาการค้าทางเรือระหว่างกรุงเทพฯ และปากน้ำโพกับเมืองต่าง ๆ ในภาคเหนือเพิ่มปริมาณขึ้น จึงมีกลุ่มพ่อค้าคนจีนและพื้นเมืองเข้ามาทำการค้าแข่งขันกับกลุ่มพ่อค้าเดิม ในที่สุดพ่อค้าคนจีนซึ่งมีเครือข่ายการค้าที่ดีกับพ่อค้าคนจีนในกรุงเทพฯ ก็สามารถผูกขาดการค้าในเมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้าแทนพ่อค้าพม่าไทยใหญ่และพื้นเมืองได้ (BCR 1928 : 37) พ่อค้าไทยใหญ่ถูกผลักดันให้ออกไปค้าขายในชนบทและประกอบอาชีพเกษตรกรรมแทน (F.O. 371/20302 : 57)

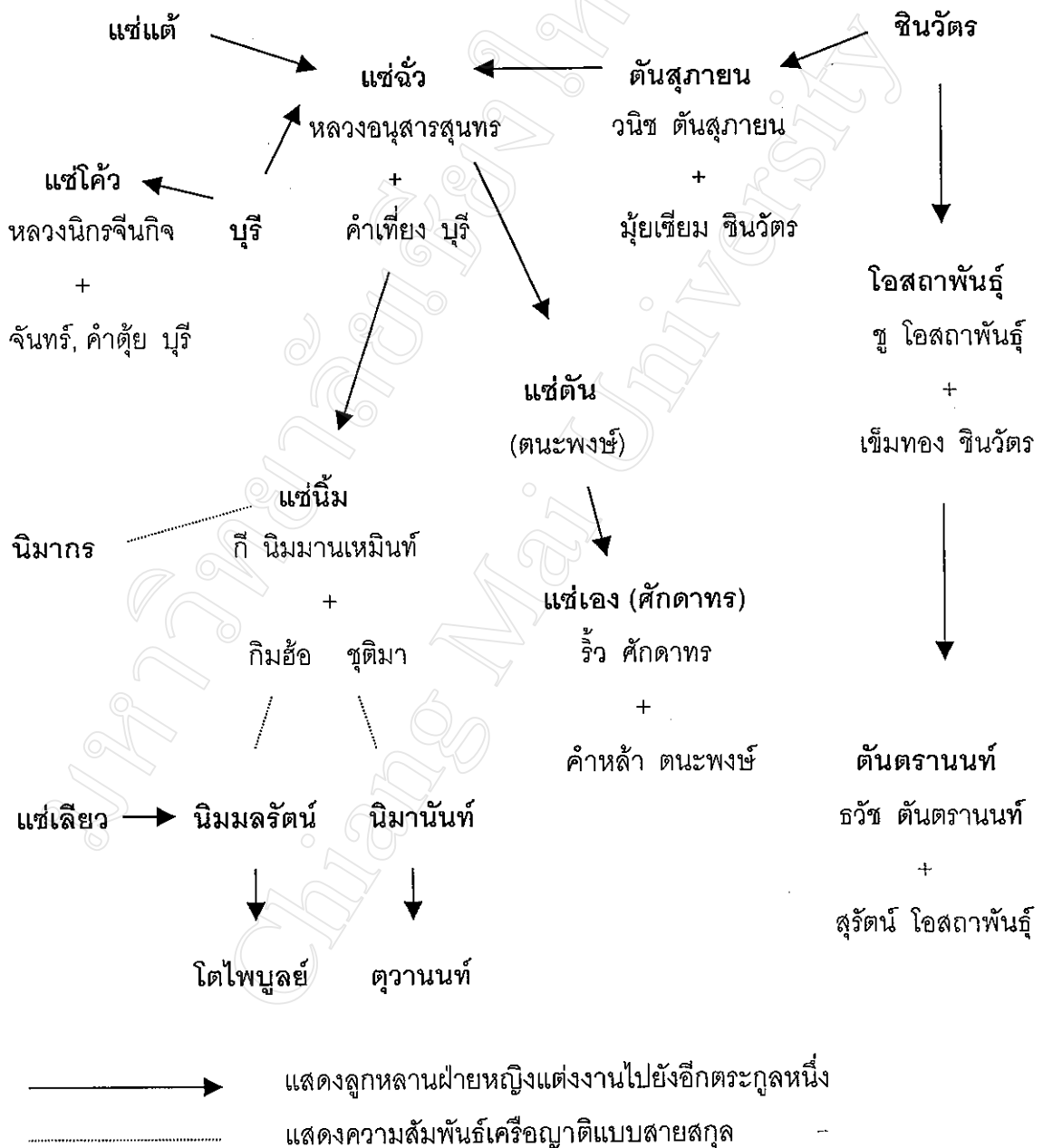
พ่อค้าคนจีนเริ่มอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งและค้าขายในภาคเหนือตั้งแต่ยุคลายรัชสมัยพระเจ้าตากสิน สาเหตุที่คนจีนอพยพมาตั้งเพื่อหนีภัยทางการเมือง (ปราชญ์ ณ พัทลุง 2523 : 4 – 5) และเพื่อทำการค้าขาย (หนังสืออนุสรณ์ น.ส.กิ่งแก้ว วิบูลสันติ : 7) คนจีนเดินทางมาตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเชื่อมต่อกับแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ที่ปากน้ำโพ ชุมชนของคนจีนแต่ละเมืองจึงเป็นย่านท่าเรือของเมืองนั้น ๆ เช่น ท่าอิฐ จังหวัดอุตรดิตถ์, ระวัง จังหวัดตาก, ย่านตลาดเก่า อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง, และตำบลปากป่อง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน, ย่านวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

ต่อมาเมื่อรัฐบาลลงนามในสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ. 2398 ประเทศจึงเปิดการค้าระหว่างประเทศแบบเสรี บริษัทการค้าของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษเข้ามาผูกขาดการส่งออกและนำเข้าสินค้าแทนพ่อค้าคนจีน ดังนั้นพ่อค้าคนจีนบางส่วนต้องหันมาทำการค้าภายในประเทศและเป็นนายหน้าของบริษัทการค้าตะวันตก และมีบางส่วนที่ถูกผลักดันให้เข้ามาทำการค้าขายในประเทศ ด้วยเหตุนี้จึงมีพ่อค้าคนจีนส่วนหนึ่งอพยพขึ้นมาภาคเหนือต่อเนื่องมาจนถึงยุคที่ทางรถไฟสายเหนือนำพ่อค้าคนจีนขึ้นมาทางเหนือด้วย

2.2.4 ลักษณะของกลุ่มทุนพ่อค้าในภาคเหนือ

ในภาคเหนือคนจีนที่อพยพมาทางเรือมีสองกลุ่มคือ คนจีนไหหลำอพยพมาทางแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน (Skinner 1962 : 84) และคนจีนแต้จิ๋วซึ่งขึ้นมาตามเส้นทางแม่น้ำปิง เนื่องจากเมืองตามเส้นทางแม่น้ำปิงโดยเฉพาะเมืองระแหง (ตำบลบ้านตาก อำเภอเมือง จังหวัดตาก) เป็นเมืองที่พ่อค้าวัวต่างต้องนำสินค้าผ่านเข้ามา และเป็นหัวเมืองกึ่งกลางระหว่างปากน้ำโพกับเมืองอื่น ๆ บนแม่น้ำปิง คนจีนแต้จิ๋วจึงบุกเบิกการค้าทางเรือและสร้างฐานเศรษฐกิจมั่นคงอยู่ตามเมืองต่าง ๆ บนฝั่งแม่น้ำปิง คือ ตาก ลำพูน และเชียงใหม่ โดยเฉพาะที่เชียงใหม่ซึ่งเป็นปลายทางของการอพยพและเป็นศูนย์กลางการค้าของภาคเหนือ พ่อค้าคนจีนแต้จิ๋วเป็นกลุ่มคนจีนที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจสังคมเหนือคนจีนกลุ่มอื่น ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ ในขณะที่พ่อค้าคนจีนไหหลำเป็นกลุ่มคนจีนที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจสังคมในจังหวัดลำปาง ตระกูลพ่อค้าคนจีนแต้จิ๋วในเชียงใหม่ โดยเฉพาะตระกูลที่ตั้งรกรากค้าขายก่อนทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ มักมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นญาติผ่านการแต่งงานกันเป็นส่วนใหญ่ (ปลาย้อ ชนชนนท์ 2530 : 116) เช่น ความสัมพันธ์เครือญาติภายใน ตระกูลชุตินา - นิมมานเหมินท์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องผ่านการแต่งงานภายในกลุ่มพ่อค้าคนจีนด้วยกัน ตระกูลชุตินา - นิมมานเหมินท์ มีต้นตระกูลมาจากแซ่แต้, แซ่จิว, บุรี, แซ่นิม แยกสายสกุลไปอย่างกว้างขวางโดยผ่านการแต่งงาน ทำให้ตระกูลเก่าแก่ในเมืองเชียงใหม่ล้วนมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน คือ ตระกูลชุตินา, นิมมานเหมินท์, บุรี, ไควนิกร, นิกรพันธุ์, ลีรพันธุ์, ทิพยมณฑุ, เลหาวัฒน์, ตนะพงษ์, จุลาลัย, ตียาภรณ์, ศักดาพร, สุวรรณยืน ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติในกลุ่มพ่อค้าคนจีนรุ่นดั้งเดิมมีความซับซ้อนมากขึ้น เมื่อสายสกุลของแต่ละแซ่ออกไปอีก เช่น แซ่นิมเป็นนิมมานเหมินท์ นิมากร นิมานันท์ เป็นต้น

แผนภาพที่ 1 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างตระกูลพ่อค้าท้องถิ่นในจังหวัด
เชียงใหม่ รุ่นอายุที่ 1

ที่มา : ปลายฮ้อ ชนชนนท์, นายทุนพ่อค้ากับการก่อและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือ
ของไทย พ.ศ. 2464 – 2523, กรุงเทพฯ ,สร้างสรรค์ การพิมพ์, 2530, หน้า 106

กระบวนการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของภาคเหนือเกิดจากการแทรกตัวของอิทธิพลภายนอกซึ่งได้แก่การเข้ามาแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติและการหาตลาดระบายสินค้าสำเร็จรูปของอังกฤษ และบทบาทรัฐในการปฏิรูปการปกครองและการคลังทำให้ระบบการผลิตเพื่อขายเริ่มแทรกลงไปในการผลิตเพื่อยังชีพ แต่การเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มเฉพาะในเมืองใหญ่และพื้นที่ใกล้เคียงส่วนในชนบทที่ห่างไกลจากศูนย์กลางการค้า การผลิตเพื่อยังชีพยังคงเข้มข้นอยู่ (ปลาย่อ ชนะนนท์ 2530 : 31)

ในขณะที่การผลิตเพื่อยังชีพยังเข้มข้นอยู่ ส่วนเกินทางเศรษฐกิจมาจากค่าเช่าที่เป็นผลผลิต แรงงานเกณฑ์ และกำไรจากการผูกขาดการค้าซึ่งเจ้านายฝ่ายเหนือมักเป็นผู้ครอบครอง แต่เมื่อการผลิตเพื่อขายขยายตัวขึ้น ส่วนเกินทางเศรษฐกิจที่มาจากการแลกเปลี่ยนก็ได้เปลี่ยนไปเป็นพ่อค้าต่างชาติ

กลุ่มที่ได้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่สำคัญก็คือกลุ่มพ่อค้า แม้ว่าพ่อค้าต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับอำนาจรัฐใหม่ พ่อค้าก็สามารถใช้เงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไปกำหนดขอบเขตการแสวงหาทุนในแต่ละกิจการ เช่น พ่อค้าฝรั่งและบริษัทอังกฤษ พ่อค้าพม่าและไทยใหญ่แสวงหาทุนจากกิจการป่าไม้ พ่อค้าคนจีนแสวงหาทุนจากการค้าระหว่างภาคเหนือกับกรุงเทพ ฯ และการผูกขาดภาษีอากร ส่วนพ่อค้าพม่าและไทยใหญ่บางส่วนทำการค้าขายแดนระหว่างภาคเหนือกับพม่า เป็นต้น แต่ในที่สุดพ่อค้าคนจีนก็สามารถควบคุมการค้าและการลงทุนได้เนื่องจากการค้าระหว่างภาคเหนือกับกรุงเทพ ฯ เป็นเส้นทางการค้าหลักและครอบคลุมตลาดภาคเหนือ ทุนที่เกิดขึ้นไม่ได้ถูกส่งออกไปนอกประเทศทั้งหมดเช่นเดียวกับทุนของพ่อค้าต่างชาติ ทุนจากการค้าของกลุ่มพ่อค้าคนจีนส่วนหนึ่งกระจายไปในการกู้เงิน การสะสมที่ดินและทรัพย์สินอื่น ๆ ดังนั้นเมื่อรัฐบาลเริ่มสร้างทางรถไฟสายเหนือ พ่อค้าคนจีนจึงเป็นกลุ่มที่แสวงหาประโยชน์จากสาธารณูปโภคของรัฐบาลได้อย่างเต็มที่

แต่อย่างไรก็ตาม นอกจากกลุ่มพ่อค้าคนจีนแล้วทุนดั้งเดิมอื่น ๆ เช่น เจ้านายฝ่ายเหนือ พ่อค้าพม่า และไทยใหญ่ยังคงแสวงหาช่องทางลงทุนขึ้นต้นอยู่ต่อไป อีกทั้งยังมีกลุ่มพ่อค้าจากภาคกลางอพยพทางรถไฟหนูนี้อย่างขึ้นมามีทำการค้าขายและดำเนินกิจการอื่น ๆ แข่งขันกับทุนท้องถิ่นดั้งเดิม ระบบเศรษฐกิจภาคเหนือภายหลังจากทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่จึงขยายตัวอย่างรวดเร็วและมีความซับซ้อนมากขึ้น (ปลาย่อ ชนะนนท์ 2530 : 32) เนื่องจากพ่อค้าจีนมีเครือข่าย

และความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพ่อค้าจีนในภาคกลาง ปริมาณการค้าระหว่างภาคเหนือกับภาคกลาง จึงเพิ่มมากขึ้นในระยะหลังที่ทางรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าของภาคเหนือ นอกจากสินค้าแล้ว จำนวนคนจีนที่อพยพมาค้าขายในภาคเหนือก็ได้เพิ่มมากขึ้นด้วยโดยเฉพาะในเมืองเชียงใหม่ เมื่อการค้าขายตัวมากขึ้นความต้องการเงินทุนจึงเพิ่มขึ้น ดังนั้นกิจการออกเงินกู้ในกลุ่มพ่อค้าคนจีนดั้งเดิมที่ร่ำรวยจากการค้าขายทางเรือจึงเป็นช่องทางสะสมทุนที่สำคัญอีกทางหนึ่งและสำหรับพ่อค้าบางตระกูล การออกเงินกู้ได้เป็นกิจการหลักแทนการค้า อาจกล่าวได้ว่านับตั้งแต่ทางรถไฟสายเหนือไปถึงปากน้ำโพ เมืองนครสวรรค์ พ่อค้าคนจีนสามารถผูกขาดการค้าทั่วภาคเหนือ

2.3 ทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ (Patron-Client Theory)

ระบบอุปถัมภ์ตามความหมายในเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา หมายถึง ลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่ง ซึ่งผู้ที่มีความสัมพันธ์แต่ละฝ่ายมีบทบาท หน้าที่ และความคาดหวังต่อกันหลายประการ ซึ่งเป็นที่รับรู้หรือยอมรับกันตามประเพณี หรือวัฒนธรรมของสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบนี้คือ ความสัมพันธ์ที่ Carl Lande เรียกว่า ความสัมพันธ์ระหว่าง “ผู้อุปถัมภ์-ผู้รับอุปถัมภ์” (Patron-Client Relation) ซึ่งมีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันอยู่มาก แม้ว่าฝ่ายอุปถัมภ์จะเป็นผู้ให้มากกว่าก็ตาม แต่ก็มิได้เป็นการให้เปล่า ผลตอบแทนจากผู้อุปถัมภ์จะมีให้แก่ผู้อุปถัมภ์เสมอ แม้ว่าอาจมิใช่ด้านวัตถุก็อาจเป็นด้านจิตใจ ความจงรักภักดี เป็นต้น ลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้มีองค์ประกอบของความเป็นมิตรอยู่ด้วย แต่เป็นมิตรภาพที่ขาดดุลยภาพ (Lopsided Friendship) ในแง่ที่ฝ่ายหนึ่งมีอำนาจเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง เป็นการใช้ความสัมพันธ์สนทนมนต์กัน แสวงหาผลประโยชน์จากกัน หรือจากผู้ที่ตนมีความสัมพันธ์ด้วย (Instrumental Friendship)

ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่เด่น ๆ ของระบบอุปถัมภ์ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีสถานภาพและบทบาทที่แตกต่างกัน คือ

1. ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะที่ไม่ถาวร (สนธิ สมครการ, 2533 : 26) ในภาวะสังคมดั้งเดิมโดยส่วนใหญ่ความสัมพันธ์จะถาวรจนกว่าฝ่ายหนึ่งจะตายไปหรือผู้อุปถัมภ์ที่มีโอกาสแลกเปลี่ยนแทบทุกแง่มุมของความสัมพันธ์ ซึ่งมีลักษณะความสัมพันธ์ที่คงที่ต่อเนื่อง อาจกล่าวได้ว่าถ้าความสัมพันธ์ใน “ระบบอุปถัมภ์มีหลากหลาย (Multiplex) มากเพียงใด ความสัมพันธ์ก็จะมีโอกาสยืนยาวมากขึ้นเท่านั้น” (ธีรยุทธ บุญมี, 2532 : 213)

2. ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะต่างตอบแทน (Reciprocities) (สนธิ สมัครการ, 2533 : 26) แต่เป็นการแลกเปลี่ยนแบบไม่สมดุล ซึ่งผู้อุปถัมภ์มักจะอยู่ในฐานะที่จะให้วัตถุหรือบริการแก่ผู้อื่นได้อย่างสะดวกสบาย ผู้ที่รับหรือบริการนี้อาจเป็นครอบครัวชาวบ้านที่ยากจน วัตถุหรือบริการที่ได้ อาจเป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับการอยู่รอดของตนหรือครอบครัว การรับเอาวัตถุหรือบริการโดยไม่สามารถตอบแทนคืนได้เต็มที่ จะสร้างหนี้สินทางใจที่ผูกพันผู้นั้นเข้ากับผู้อุปถัมภ์ การที่ผู้อุปถัมภ์เป็นผู้ควบคุมหรือผูกขาดทรัพยากร (Resource) ที่สำคัญ ๆ และจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของผู้อื่น ทำให้ชาวบ้านธรรมดาทั่ว ๆ ไป ที่ไม่มีทรัพยากรเหล่านี้ จำใจหรือเต็มใจเข้าพึ่งพาผู้อุปถัมภ์เพื่อขอใช้ทรัพยากรเหล่านั้น เป็นการเริ่มต้นกระบวนการแลกเปลี่ยนแบบไม่สมดุลขึ้น (ธีรยุทธ บุญมี, 2332 : 200)

3. ความสัมพันธ์ที่ต่างฝ่ายต่างหวังผลประโยชน์จากกันและกัน (Instrumental Relationship)

4. ผู้อุปถัมภ์ซึ่งเป็นฝ่ายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงกว่าจะให้ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุแก่ฝ่ายผู้รับอุปถัมภ์ซึ่งมีฐานะที่ด้อยกว่า

5. ผู้รับอุปถัมภ์จะตอบแทนด้วยความจงรักภักดี หรือบริการด้านอื่น ๆ ที่ตนสามารถทำได้ เช่น การสนับสนุนทางการเมือง (สนธิ สมัครการ, 2533 : 26)

6. มีลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล 2 คน (Dyadic) ซึ่งเป็นความผูกพันของมิตรภาพแบบประโยชน์ใช้สอย (ธีรยุทธ บุญมี, 2332 : 199)

สนธิ สมัครการ (2532 : 25) กล่าวว่า ระบบอุปถัมภ์ หมายถึง “ลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่ง ซึ่งผู้ที่มีความสัมพันธ์แต่ละฝ่ายมีบทบาท หน้าที่ และความคาดหวังต่อกันบางประการ ซึ่งเป็นที่รับรู้หรือยอมรับกันตามธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรมของสังคม”

สนธิ สมัครการ (2533 : 24 – 27) ใช้แนวคิดของ Wolf (1963) ในการวิเคราะห์สังคมไทย โดยกล่าวว่าระบบอุปถัมภ์ของไทยสามารถแบ่งออกได้ 4 แบบคือ

1. รูปแบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน เป็นระบบที่เก่าแก่มากระบบหนึ่งของสังคมไทย ความสัมพันธ์ระหว่างญาติอาวุโส (พ่อ แม่ พี่ ปู่ ย่า ตา ยาย) กับญาติผู้น้อย (ลูก น้อง หลาน เหลน) เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อย่างชัดเจน โดยญาติอาวุโสมีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจสูงกว่าในระยะต้น ๆ ฉะนั้นญาติอาวุโสจึงมักเป็นผู้ให้ทางวัตถุแก่ญาติผู้น้อยตลอดมา สิ่งต่าง ๆ

เหล่านี้ญาติผู้ใหญ่น้อยต่างก็รู้สำนึกในบุญคุณ ซึ่งความรู้สึกนี้เป็นวัฒนธรรมที่สำคัญประการหนึ่งของคนไทย เด็ก ๆ มักจะได้รับการสั่งสอนให้รู้จักบุญคุณของพ่อ แม่ และญาติผู้ใหญ่อื่น ๆ ที่ซุบเลี้ยงตนมาจนเติบโต

2. ระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นระหว่างมิตรสหาย ความเป็นเพื่อนในสังคมไทยปรากฏออกมาได้หลายรูปแบบ เช่น เพื่อนเล่น เพื่อนร่วมรุ่น เพื่อนร่วมสถาบันศึกษา และเพื่อนตาย เป็นต้น เพื่อนในสังคมไทยคาดหวังต่อกันและกันมาก ความเป็นเพื่อนแท้มักวัดด้วยพฤติกรรมการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ในทำนองนี้จะเข้าลักษณะของระบบอุปถัมภ์อย่างแท้จริงเมื่อเพื่อนผู้ได้รับการอุปถัมภ์ทางด้านวัตถุ ตอบแทนด้วยการจงรักภักดี คอยปกป้องเพื่อนผู้ให้ความอุปถัมภ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามสติปัญญาที่ตนมีอยู่ ความสัมพันธ์จะกลายมาเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่สมดุลที่จะต้องตอบแทนซึ่งกันและกัน

3. ระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในองค์กรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชนมักจะถูกมองในแง่ลบอยู่ตลอดเวลาว่าระบบอุปถัมภ์ทำให้การบริหารงานขาดประสิทธิภาพซึ่งก็มีส่วนจริงอยู่ไม่น้อย ถ้าระบบอุปถัมภ์นั้นดำเนินไปโดยปราศจากคุณธรรมโดยสิ้นเชิง และมักแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมในรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่าง “เจ้านาย-ลูกน้อง” ในแต่ละองค์กรอาจก่อให้เกิดมีกลุ่มจงรักภักดีขึ้นหลายกลุ่มได้ หากเป็นองค์กรขนาดใหญ่มีผู้บริหารหลายคน หากผู้นำในกลุ่มหมดอำนาจลงไป กลุ่มก็อาจสลายตัวและสมาชิกของกลุ่มอาจไปสวามิภักดิ์กลุ่มอื่นเข้ากันได้ดีก็ได้ ปัจจุบันองค์กรต่าง ๆ ได้พยายามที่จะลดบทบาทและความสำคัญของระบบอุปถัมภ์ลงและมีการใช้ระบบคุณธรรมมากขึ้น แต่ระบบอุปถัมภ์ก็ยังคงมีอยู่โดยทั่วไป

4. ระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพ เป็นระบบอุปถัมภ์ที่น่าจะมีลักษณะคงทนถาวรน้อยกว่าแบบอื่น ๆ สำหรับสังคมไทยระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพหรือข้ามอาชีพนี้ อาจจำแนกได้ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มข้าราชการ พ่อค้า เป็นไปในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางด้านวัตถุระหว่างกันมากกว่า คือ ฝ่ายข้าราชการจะอำนวยความสะดวกประโยชน์บางประการให้แก่พ่อค้า นักธุรกิจซึ่งจะตอบแทนด้วยการให้เงินทองหรือทรัพย์สินมีค่าอย่างอื่น สิทธิประโยชน์ที่ฝ่ายข้าราชการให้แก่พ่อค้า นักธุรกิจในกรณีนี้ส่วนมากมักจะเป็นเรื่องที่ไม่ตรงไปตรงมากับหลักคุณธรรม คือ มีความลำเอียงแฝงอยู่ บางเรื่องอาจถึงกับหลีกเลียงหรือผิดกฎหมายก็ได้ ส่วนความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างนักการเมืองกับประชาชนคนธรรมดา จะเห็นได้ชัดเจนมากในระยะเวลาใกล้การเลือกตั้ง ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างนักการเมืองกับประชาชนจึงมองเห็นได้ชัดในทางพฤติกรรม โดยนักการเมืองต้องการคะแนนเสียงจากประชาชน แต่ประชาชนผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีน้อยกว่าต้องการความช่วยเหลือทางด้านวัตถุจากนักการเมือง เช่น ถนนหนทาง หรือทรัพย์สิน

เงินทองอย่างอื่น นักการเมืองจึงต้องทำตนเป็น “เศรษฐีใจบุญ” หรือ “เจ้าบุญทุ่ม” (สนิท สมักรการ, 2533 : 24 – 27)

James C. Scott (1972) (แปลโดย ปรีชา คูวินทร์พันธุ์ ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คูวินทร์พันธุ์, 2539 : 47) ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ไว้ว่าเป็นลักษณะของความสัมพันธ์คู่ (ระหว่างคน 2 คน) ที่มีความสัมพันธ์ลักษณะเป็นกลไก (Instrumental Relationship) โดยบุคคลหนึ่งจะมีสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจสูงกว่า (ผู้อุปถัมภ์) จะใช้อิทธิพลและทรัพยากรของตนในการช่วยปกป้องคุ้มครองหรือให้ผลประโยชน์หรือทั้งสองอย่างแก่บุคคลที่มีสถานภาพต่ำกว่า (ผู้รับอุปถัมภ์) ผู้ซึ่งในส่วนของตนจะต้องตอบแทนโดยการให้การสนับสนุนโดยทั่ว ๆ ไป และให้ความช่วยเหลือ ตลอดจนการบริการส่วนตัวต่อผู้อุปถัมภ์ เงื่อนไขอีก 3 ประการของลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์คือ ความไม่เท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ส่วนตัว และ ความยืดหยุ่นไม่เฉพาะเจาะจง

1. ความไม่เท่าเทียมกัน ความไม่สมดุลกันในการแลกเปลี่ยนระหว่างคู่สัมพันธ์ 2 ฝ่าย ที่แสดงและสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันในแง่ของทรัพย์สิน อำนาจ และสถานภาพ ผู้รับอุปถัมภ์ในความหมายนี้ คือ ใครก็ตามที่เข้าไปมีส่วนในการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่ากันที่ผู้รับอุปถัมภ์ไม่สามารถตอบแทนได้เต็มที่ การติดหนี้บุญคุณได้ผูกมัดเขาไว้กับผู้อุปถัมภ์ ในแง่ทฤษฎี ผู้รับอุปถัมภ์มีทางเลือกได้ 4 ทางคือ

กรณีทีหนึ่ง เขาสามารถตอบแทนด้วยบริการที่ผู้อุปถัมภ์ต้องการมากจนถึงระดับที่เขาสามารถดึงดูดสถานการณ์กลับมาเป็นการแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียมกัน

กรณีที่สอง ในกรณีพิเศษ เช่น ทางด้านศาสนา การแพทย์ หรือ ความเชี่ยวชาญในการสู้รบ การตอบแทนอาจเป็นสิ่งเป็นไปได้แต่ทรัพยากรของผู้รับอุปถัมภ์ที่มีฐานะต่ำ มักจะไม่เพียงพอที่จะสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นได้ ผู้รับอุปถัมภ์อาจจะพยายามหาทางพึ่งพิงแหล่งอื่น ถ้าความจำเป็นที่จะมีผู้รับอุปถัมภ์มีมากและหากมีการแข่งขันมากระหว่างผู้รับอุปถัมภ์หลายคน ข้อเรียกร้องของผู้อุปถัมภ์ก็จะลดลง

กรณีที่สาม ในสังคมเกษตรกรรมส่วนใหญ่แล้วอำนาจในการปกครองตนเองเป็นสิ่งสนับสนุนให้มีการผูกขาดอำนาจท้องถิ่น โดยเจ้าหน้าที่หรือเจ้าของที่นา แต่ผู้รับอุปถัมภ์อาจมีอำนาจต่อรองและสามารถบังคับผู้อุปถัมภ์ แต่ในความจริง อำนาจของผู้อุปถัมภ์ในท้องถิ่นและการขาดความเป็นอิสระในการปกครองตนเองอาจทำให้กรณีนี้เป็นไปได้ยาก

กรณีที่สอง ในแง่ทฤษฎีผู้รับอุปถัมภ์อาจไม่ต้องการความช่วยเหลือจากผู้อุปถัมภ์เลยก็ได้ แต่ทางเลือกนี้เป็นไปได้ยาก ด้วยเหตุที่ผู้อุปถัมภ์คือ ผู้ครองครองบริการที่สำคัญ เช่น การปกป้องคุ้มครอง การเป็นเจ้าของที่ดิน และการมีงานทำ

การเข้าเป็นพรรคพวกของผู้อุปถัมภ์ไม่ใช่การบีบบังคับโดยสิ้นเชิง ทั้งไม่ใช่ผลของทางเลือกที่มีจำกัด แน่หนอนว่าระบบความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์จะตกอยู่ ณ จุดใดของความต่อเนื่อง (Continuum) จะขึ้นอยู่กับปัจจัย 4 ประการข้างต้น

ระดับที่ผู้รับอุปถัมภ์ยอมต่อผู้อุปถัมภ์นั้นเป็นผลโดยตรงของระดับความไม่สมดุลในความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน นั่นคือ การที่ผู้รับอุปถัมภ์พึ่งพาบริการของผู้อุปถัมภ์มากหรือน้อยเป็นตัวสร้างความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณหรือข้อผูกพันในส่วนของผู้รับอุปถัมภ์ ตราบเท่าที่เขายังต้องการพึ่งพาอยู่ และในแง่ของผู้อุปถัมภ์ข้อผูกพันนับเป็น “การสะสมคุณค่า” หนึ่งทางสังคม (Store of Value) ที่ผู้อุปถัมภ์สามารถเรียกใช้ได้คราวต่อ ๆ ไป การควบคุมบริการที่จำเป็นของผู้อุปถัมภ์ช่วยให้เขาสามารถสะสมความเคารพนับถือ และการที่ผู้รับอุปถัมภ์ยอมต่อผู้อุปถัมภ์ถือเป็น การขยายสถานภาพและความสามารถในอันที่ผู้อุปถัมภ์จะระดมกลุ่มคนที่ให้การสนับสนุนมากขึ้น ในยามที่เขาต้องการ ยิ่งผู้รับอุปถัมภ์ที่ต้องพึ่งพาเขามีจำนวนมากเท่าไรก็เท่ากับว่าเขามีความสามารถที่จะชักจูงกลุ่มได้

2. ความสัมพันธ์ส่วนตัว ลักษณะความสัมพันธ์ของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์คือ ความสัมพันธ์ส่วนตัวซึ่ง ๆ หน้า การสืบทอดของรูปแบบของการตอบแทนกันช่วยสร้างและทำให้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์แนบแน่นขึ้น โดยเฉพาะช่วยสร้างความไว้วางใจ และรักใคร่ระหว่างคู่สัมพันธ์ทั้งสอง เมื่อผู้รับอุปถัมภ์ต้องการความช่วยเหลือในทางเศรษฐกิจหรือทางการเมือง เขารู้ว่าเขาต้องพึ่งพาอาศัยผู้อุปถัมภ์ของเขา ผู้อุปถัมภ์ก็รู้เช่นเดียวกันว่า “คนของเขา” จะช่วยเหลือเขาในเรื่องที่เขาต้องการเมื่อยามจำเป็น ยิ่งไปกว่านั้น ความคาดหวังต่อกันและกันของคู่สัมพันธ์จะได้รับการสนับสนุนจากค่านิยมของชุมชนและพิธีกรรม

ความสัมพันธ์แบบซึ่งหน้า (Face-to-face) ที่เป็นคุณสมบัติของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์รวมทั้งขนาดของทรัพยากรของผู้อุปถัมภ์ จะช่วยกำหนดจำนวนคนที่มีความผูกพันใกล้ชิดที่ผู้อุปถัมภ์พึงมีได้ แม้ว่าเขาจะมีทรัพยากรมากก็ตาม

3. ความสัมพันธ์แบบไม่เฉพาะเจาะจง คุณสมบัติของความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์สะท้อนให้เห็นถึงความรักใคร่ที่ทำให้ลักษณะของความสัมพันธ์เป็นแบบไม่เฉพาะเจาะจงเฉพาะบางเรื่อง แต่จะยอมรับ “บุคคลทั้งตัวตน” (Whole Person) มากกว่าที่จะเป็นความสัมพันธ์เฉพาะบางเรื่องและขาดความเป็นกันเอง สายสัมพันธ์แบบไม่เฉพาะเจาะจงจะดำรงอยู่ได้แม้ว่าจะอยู่ในสภาวะของการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วก็ตาม มันจะดำรงอยู่ตราบเท่าที่ทั้งสองฝ่ายสามารถที่จะให้การตอบแทนซึ่งกันและกันได้

นอกจากนี้ Eric R. Wolf (1963) (แปลโดย ปรีชา คุวินทร์พันธุ์ ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2539 : 381) ได้ขยายความเพิ่มเติมว่าในกรณีที่มีความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนเชิงกลไกมาถึงจุดที่เกิดความไม่สมดุลในเชิงแลกเปลี่ยนในลักษณะที่ฝ่ายหนึ่งมีฐานะเหนืออีกฝ่ายหนึ่งความสามารถที่จะเสนอสินค้าและบริการนั้น ภาวะความเป็นเพื่อนจะแปรเปลี่ยนหรือเปิดทางให้กับความสัมพันธ์ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ซึ่งเป็น “ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนที่มีฐานะต่างกัน” (Lopsided Friendship) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์จะผูกพันคู่สัมพันธ์ในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน ไม่ใช่เฉพาะในด้านใดด้านหนึ่งที่จำเป็นในเวลาหนึ่งของความสัมพันธ์ ภายใต้ผลประโยชน์ในรูปวัตถุที่ผู้รับอุปถัมภ์ได้

คู่สัมพันธ์ในความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ไม่ได้แลกเปลี่ยนสินค้าและบริการที่มีค่าสมน้ำสมเนื้อกันอีกต่อไป การเสนอของผู้อุปถัมภ์มักจะเป็นสิ่งที่จับต้องได้มากกว่า เขาจะให้ความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจและการคุ้มครองให้พ้นจากการบังคับขู่เข็ญของผู้มีอำนาจ ทั้งโดยถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย ผู้รับอุปถัมภ์จะตอบสนองในลักษณะของสิ่งของที่จับต้องไม่ได้มากกว่า ประการแรก โดยการยกย่องนับถือ “ผู้รับอุปถัมภ์จะยึดมั่นในความเชื่อตรงต่อผู้อุปถัมภ์ของตนและจะพูดจาในเรื่องนี้โดยเปิดเผย การทำเช่นนี้ เท่ากับเป็นการกระตุ้นความจงรักภักดีของคนอื่นให้ช่วยสร้างมิตรภาพ สร้างชื่อเสียงให้แก่ผู้อุปถัมภ์และยืนยันถึงความมั่นคงยาวนานของผู้อุปถัมภ์ ประการที่สอง ผู้รับอุปถัมภ์จะสนองตอบผู้อุปถัมภ์ได้โดยการส่งข่าวเกี่ยวกับความเป็นไปของคนอื่น ๆ ประการที่สาม ให้การสนับสนุนในด้านการเมือง จุดนี้เองที่ปัจจัยเรื่องอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องทำให้ลักษณะต่างตอบแทนหมดไป

Eric R. Wolf ยังกล่าวอีกว่า “ภายใต้ความซับซ้อนของสังคมสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ของญาติ ครอบครัว และเพื่อน ยังคงอยู่และซับซ้อนยิ่งขึ้น ที่สำคัญคือ ทำให้สังคมสมัยใหม่ยังคงอยู่

ได้ ระบบอุปถัมภ์จะเกิดขึ้นเมื่อความเป็นเพื่อนที่มีการตอบแทนกันอย่างเท่าเทียมกันนั้นได้เสื่อม
 ดุลไป นั่นคือ ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันหมดไปกลายเป็นความสัมพันธ์ที่ฝ่ายหนึ่งมีทรัพยากร
 มากพอที่จะอุปถัมภ์คู่สัมพันธ์อีกฝ่ายหนึ่งได้ การแลกเปลี่ยนยังคงเป็นอยู่ในวงเล็ก ๆ ที่ยังคงมีพื้น
 ฐานของการรู้จักกันเป็นส่วนตัว" (Eric R. Wolf, 1963)

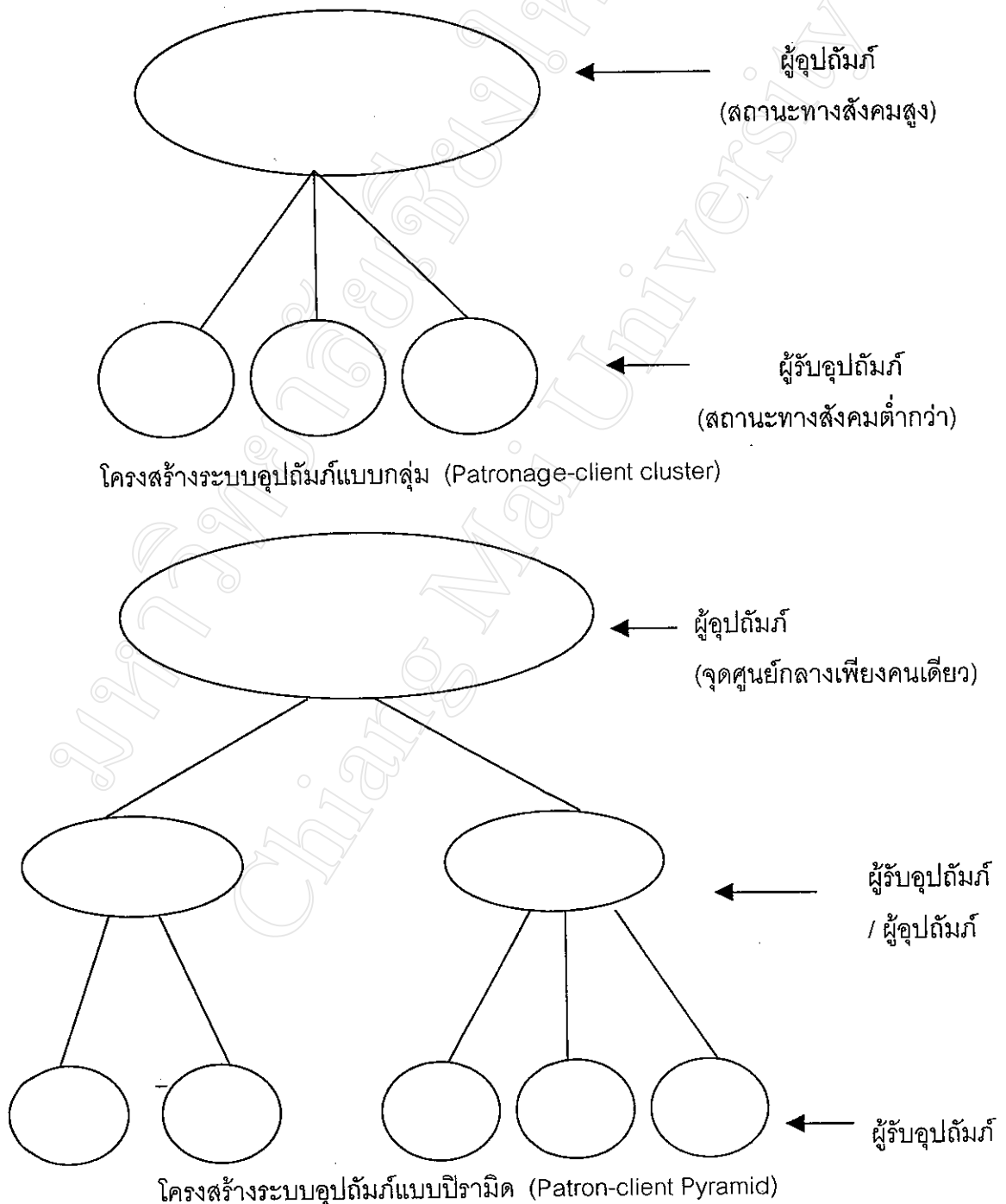
Jeremy Kemp (1982) (แปลโดย ปรีชา คุวินทร์พันธุ์ ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา
 คุวินทร์พันธุ์, 2539 : 246) ได้พูดถึงการตีความหมายของ ระบบเครือญาติ ไว้ว่า "ในสังคมไทย
 ลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็มักจะมีการอ้างอิงความเชื่อหรือให้จำนวนของเครือญาติ เพื่อ
 สร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวที่จะช่วยลดการแข่งขันหรือการเอาวัดเอาเปรียบกัน และเครือญาติจะ
 ครอบคลุมบางส่วนของระบบอุปถัมภ์ และในขณะเดียวกันก็เกี่ยวกันความสัมพันธ์แบบอื่น ๆ ด้วย
 เช่น การเป็นญาติโดยตรงหรือเป็นเพื่อนกัน" นอกจากนี้ Kemp ยังกล่าวว่า "ความสัมพันธ์
 แบบอุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ในองค์กรที่เป็นทางการมักจะขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ ระเบียบราชการ แต่
 ในทางปฏิบัติ กลับถูกครอบงำโดยความสัมพันธ์และข้อผูกมัดส่วนตัว ระบบอุปถัมภ์จึงเป็นสิ่งที่
 แทรกอยู่ในสถาบันที่เป็นทางการ"

นักธุรกิจมักจะให้การช่วยเหลือเพื่อเผื่อแผ่แก่ข้าราชการเพื่อหวังที่จะได้รับการตอบ
 แทนจากข้าราชการที่เกี่ยวข้อง ข้าราชการก็รู้สึกถึงบุญคุณ และน้ำใจของนักธุรกิจเมื่อได้รับความ
 ช่วยเหลือ และถ้าหากแสดงความสำนึกในบุญคุณให้ปรากฏแก่สายตานักธุรกิจ นักธุรกิจก็จะให้
 ความช่วยเหลือมากขึ้นไปอีก ถ้าหากไม่สามารถทำได้ นักธุรกิจก็ไม่อยากช่วยอีก นักธุรกิจที่ช่วย
 เหลือราชการเหล่านี้จะได้รับการบริการที่รวดเร็วมาก และทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับข้าราชการ
 ในลักษณะเส้นสาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการระดับสูง นักธุรกิจสามารถเข้าหานัก
 การเมือง และยังสามารถใช้อิทธิพลทางการเมืองได้อีก 2 ทางคือ ลงสมัครรับเลือกตั้งเอง หรือ
 เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง โดยเฉพาะหาเงินสนับสนุนการรณรงค์หา
 เสียง เพื่อสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้สมัคร

Lucian M. Hanks (แปลโดย ญาดา ศิริภิรมย์ ใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์
 พันธุ์, 2540 : 225) กล่าวว่า สังคมไทยประกอบด้วยความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน หรือ เป็น
 ความสัมพันธ์ในแนวตั้งโดยตลอดทั้งสังคม

โครงสร้างความสัมพันธ์กลุ่มผู้อุปถัมภ์ในแนวดิ่ง หมายถึง ผู้อุปถัมภ์มีสถานะในสังคมสูง และให้การอุปถัมภ์ผู้ที่มีสถานะทางสังคมต่ำกว่า ดังภาพ

แผนภาพที่ 2 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ในแนวดิ่งระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์

ที่มา : James C. Scott อ้างใน อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธ์, 2539 : 57

แต่เนื่องจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้ ต้องมีความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว มีความผูกพันด้วยอารมณ์ความรู้สึกด้วย ในบางครั้งผู้อุปถัมภ์คนหนึ่ง ๆ จึงไม่สามารถมีความสัมพันธ์โดยตรงกับผู้รับอุปถัมภ์ทุกคนได้ แต่ยังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่บุคคลเพียงคนเดียวอยู่นั่นเอง

2.4 ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน

ทฤษฎีนี้มีสมมติฐานสำคัญว่า “มนุษย์แต่ละคนมีความต้องการอะไรหลายอย่างในชีวิต แต่ตัวเองไม่สามารถตอบสนองความต้องการของตนเองทั้งหมดได้ จะต้องอาศัยผู้อื่นมาช่วยสนองความต้องการเหล่านั้นด้วยจึงจะครบ นอกจากนั้นมนุษย์แต่ละคนยังต้องการผลตอบแทนจากการแลกเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ ระหว่างกันให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อมนุษย์ต้องการสิ่งต่าง ๆ จากผู้อื่น จึงต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์หรือติดต่อกับผู้อื่น และเนื่องจากแต่ละคนต้องการผลประโยชน์ตอบแทนที่มากที่สุดจากสิ่งทีตนนำไปแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น จึงต้องสร้างกฎเกณฑ์หรือระเบียบแบบแผนในการแลกเปลี่ยนที่ดี มีความยุติธรรมขึ้น ความต้องการซึ่งกันและกันจึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกัน กฎระเบียบที่ร่วมกันสร้างขึ้นจะควบคุมความประพฤติของกันและกัน กฎระเบียบที่อำนวยประโยชน์สูงสุดจะช่วยรักษาสัมพันธ์ภาพให้ดำรงอยู่ได้นานและมั่นคง”

แนวความคิดนี้มาจากการทดลองของ B.F. Skinner (เดชะ สิทธิสุทธิ, 2541 : 31) ได้ให้แนวความคิดที่ว่า “พฤติกรรมของมนุษย์ไม่แตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ กล่าวคือ จะคบหาสมาคมกันสนิทใกล้ชิด หรือไม่ขึ้นอยู่กับ การตอบสนองของความต้องการ และทำประโยชน์ช่วยเหลือกันและกันมากน้อยแค่ไหน ซึ่งการแลกเปลี่ยนดังกล่าวนี้เป็นลักษณะหนึ่งของการแลกเปลี่ยนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มนุษย์ยังคงต้องการผลประโยชน์ซึ่งนับว่าเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของคนที่อยู่ร่วมกันและเมื่อพิจารณาในระดับสังคมจะเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ (Interaction Process) กระบวนการดังกล่าวนี้ คือ กระบวนการแห่งการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ นั่นเอง”

George Homans (เดชะ สิทธิสุทธิ, 2541) ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์เราจะคบหาสมาคมกันใกล้ชิดหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการตอบสนองความต้องการและทำประโยชน์ช่วยเหลือกันและกัน ความต้องการผลประโยชน์จึงเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของคนที่อยู่ร่วมกันในด้านเศรษฐกิจ การสูญเสียผลประโยชน์ การได้รับรางวัล และการได้กำไร เป็นความรู้สึกสำนึกพื้นฐานในการคบหาสมาคม การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี การบริการให้แก่อีกฝ่ายหนึ่งก็ดี คนเราก็จะแสดงพฤติกรรมต่อผู้อื่นซึ่งจะทำให้ตนเองได้รับประโยชน์มากที่สุด ถึงจะสูญเสียอะไรไปบ้างก็เป็นการสูญเสียเพียงเล็กน้อย

น้อย ผลจากการที่ได้กระทำอะไรไปแล้ว คือ รางวัลหรือกำไรจำนวนมากจากผู้อื่นเป็นการตอบสนอง" (สุวิทย์ รุ่งวิสัย, 2528 : 13 – 14)

Peter M. Blau (Peter M. Blau, 1964 : 91) ได้ให้ความหมายของ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ไว้ว่า "เป็นการกระทำโดยสมัครใจ บุคคลที่ถูกจูงใจโดยผลตอบแทนที่คาดว่าจะได้รับจากผู้อื่น"

ดังนั้นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์จึงเป็นกลไกอย่างหนึ่งที่ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดำรงอยู่ได้ และช่วยให้หายของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดำเนินอยู่ภายใต้ความเสี่ยงและความไม่แน่นอน บุคคลไม่อาจแน่ใจได้ว่า จะได้รับบริการหรือรางวัลที่ให้แก่ผู้อื่นกลับคืนมา เพื่อลดอัตราความเสี่ยงและความไม่แน่นอน คนเราจึงต้องสร้างข้อผูกมัด (Obligation) และความเชื่อถือในสายสัมพันธ์ขึ้นมา ความเชื่อถือซึ่งกันและกันจะเพิ่มมากขึ้น ก็ต่อเมื่อคู่สัมพันธ์มีการสนองตอบข้อผูกมัดที่มีต่อกันและความเชื่อถือซึ่งกันและกันที่เพิ่มขึ้นจะทำให้สายสัมพันธ์ที่มีต่อกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ซึ่งมีข้อเสนอ 2 ประการสรุปได้ดังนี้ (Jonathan H.T. Vener, 1962 : 245 – 246)

1. เมื่อมีบุคคลหนึ่งที่มีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับอีกบุคคลหนึ่งมากขึ้น เขาย่อมรู้สึกว่าการผูกพันที่จะต้องตอบแทนผลประโยชน์ เป็นการลงทุนทางสังคมอย่างหนึ่งที่เรียกว่า "การพึงพาอาศัยใจ" (Commitment) ซึ่งก่อให้เกิดความผูกพันที่มีต่อกัน และความผูกพันนี้กลับมีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดความเชื่อถือ และข้อผูกมัดทางใจที่มีต่อกันมากขึ้น ซึ่งจะมีผลกระทบต่อบุคคลในอนาคต

2. เมื่อบุคคลมีความผูกพันกับสายสัมพันธ์หนึ่ง ๆ มากเท่าใดเขาก็จะอุทิศเวลาและกำลังกาย กำลังใจมาเพื่อรักษาสายสัมพันธ์นั้นมากขึ้น อย่างไรก็ตาม หากมีผู้ละเมิดปทัสฐานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ บุคคลนั้นก็จะถูกลงโทษ (Sanction)

ความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ อาจนำไปสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้ ในกรณีที่ฝ่ายหนึ่งสามารถให้ผลประโยชน์ได้มากกว่า ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่มีสิ่งใดตอบแทนหรือตอบแทนได้น้อยกว่าก็อาจจะใช้วิธีการอยู่ได้อำนาจ (Compliance) เป็นการแลกเปลี่ยน นั่นคือการที่ผู้มีทรัพยากรน้อยกว่ายอมอยู่ได้อำนาจผู้ที่มีทรัพยากรมากกว่า อำนาจในลักษณะนี้หมายถึงการที่คน ๆ หนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งสามารถให้รางวัลแก่ผู้ที่ปฏิบัติตามและลงโทษผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามได้

ซึ่งเราสามารถจำแนกลักษณะการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ได้ 2 ลักษณะคือ (Doyle Paul Johnson, 1981: 351 – 352)

1. การแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ

การสูญเสียประโยชน์ การได้รับรางวัล และการได้กำไร เป็นความรู้สึกสำนึกพื้นฐานในการคบหาสมาคม การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี การบริการให้แก่อีกฝ่ายหนึ่งก็ดี คนเราก็จะแสดงพฤติกรรมต่อผู้อื่นที่ซึ่งจะทำได้ ตนเองได้รับผลประโยชน์มากที่สุด ถึงจะสูญเสียอะไรไปบ้าง ก็เป็นการสูญเสียเพียงเล็กน้อย ผลตอบแทนจากการที่เราได้ทำอะไรไปแล้ว ก็คือ รางวัล หรือ กำไรจำนวนมากจากผู้อื่นเป็นการตอบสนอง

2. การแลกเปลี่ยนด้านสังคม

การคบหาสมาคมกันระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย ผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้การปกครองเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางสังคม เช่น ตำแหน่งหน้าที่ เกียรติยศ ชื่อเสียง ซึ่งผู้น้อยได้รับ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนสวามิภักดิ์ ความจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ ซึ่งให้สถานภาพที่สูงขึ้นแก่ตน ในทางตรงข้าม ผู้ใหญ่ก็ได้รับความยกย่อง ความจงรักภักดี เป็นการตอบแทน

Peter Blau (Peter M. Blau, 1964) ได้ผสมผสานแนวคิดหลายแนวในทางสังคมศาสตร์ โดยพื้นฐานแล้วมีสมมุติฐานว่า มนุษย์ทำการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล (Rationality) ภายใต้ข้อมูลที่มีขีดการรับรู้ที่จำกัด แม้ว่าทฤษฎีมองว่า มนุษย์มีการกระทำเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตัว แต่การกระทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวนั้น มิได้เป็นไปในลักษณะที่เห็นแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวแต่เพียงอย่างเดียว ยังเป็นการตอบสนองผลประโยชน์ของผู้อื่นด้วย เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ทฤษฎีนี้ยังให้ความสำคัญแก่ผลของพฤติกรรมที่กลับมามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจที่จะมีพฤติกรรมในอนาคต ซึ่ง Alvin Gouldner เห็นว่า ปทัสถานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม Blau กลับแย้งว่า ปทัสถานและค่านิยมเป็นผลที่เกิดจากการมีความสัมพันธ์ทางสังคม และในขณะเดียวกันก็มีผลกระทบต่อนความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย

บุคคลกระทำการใดก็ตามย่อมมุ่งหวังผลกำไร หรือ หวังสิ่งตอบแทนจากความสัมพันธ์กับผู้อื่น การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์จึงเป็นกลไกที่ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดำรงอยู่ได้ เมื่อบุคคลหนึ่งมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับอีกบุคคลหนึ่งมากขึ้น เขาย่อมรู้จักผูกพันที่จะต้องตอบแทนผลประโยชน์มากขึ้น และมีสายสัมพันธ์กันอย่างแน่นอนมากขึ้น การแลกเปลี่ยนและตอบแทนผลประโยชน์เป็นการลงทุนทางสังคมอย่างหนึ่งที่เรียกว่า การพึ่งพาอาศัยใจหรือว่า ก่อให้เกิดการผูกพันที่มีต่อกัน และความผูกพันนี้กลับมีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดความเชื่อถือ และข้อ

ผูกมัดทางใจที่มีต่อกันให้มากขึ้น เมื่อบุคคลมีความผูกพันกับสายสัมพันธ์หนึ่ง ๆ มากเท่าใด เขาก็จะอุทิศเวลาและกำลังกายมาปกป้องรักษาสายสัมพันธ์มากขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตามหากมีผู้ละเมิดปทัศสถานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ บุคคลนั้นจะถูกลงโทษ (Turner, 1962 : 245 – 246)

Blau กล่าวอีกว่า ความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนนำมาสู่สายสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในกรณีที่ฝ่ายหนึ่งสามารถทำประโยชน์ได้มาก แต่อีกฝ่ายหนึ่งไม่สิ่งใดตอบแทน หรือตอบแทนน้อยกว่า ฝ่ายที่ตอบแทนได้น้อยกว่าจะให้การยอมอยู่ได้อำนาจเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน นั่นคือ ผู้ที่มีทรัพยากรน้อยกว่า จะยอมอยู่ได้อำนาจของผู้ที่มีทรัพยากรมากกว่า "อำนาจ" การที่คนหนึ่งสามารถให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติตาม และลงโทษผู้ไม่ปฏิบัติตามได้ ซึ่งระดับการยอมอยู่ได้อำนาจนี้ขึ้นอยู่กับว่าฝ่ายที่ตอบแทนได้น้อยกว่ามีทางเลือกอื่น ๆ ที่ทำให้ไม่ต้องอยู่ได้อำนาจ หรือสามารถรวมตัวกันเพื่อต่อรองผู้มีอำนาจ

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่น

2.5.1 ความหมายของการปกครองท้องถิ่น

การปกครองท้องถิ่นมีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย ซึ่งจะมีลักษณะ ที่สำคัญ ๆ คล้ายคลึงกัน ดังจะได้ยกมาพิจารณาโดยสังเขปดังนี้

Charles R. Adrian (Charles R. Adrian, 1996:637) "การปกครองท้องถิ่น คือ หน่วยย่อยทางการเมืองของรัฐบาลระดับชาติ รูปแบบของหน่วยการปกครองท้องถิ่นแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ขึ้นอยู่กับรูปแบบการปกครอง และวัฒนธรรมของรัฐนั้น ๆ โดยปกติ หน่วยการปกครองท้องถิ่นจะปฏิบัติหน้าที่ตามแนวทางของรัฐบาลกลางเพื่อความสะดวกและมีประสิทธิภาพในการดำเนินกิจกรรมในระดับท้องถิ่น แต่ในบางพื้นที่การบริการสาธารณะจะขึ้นอยู่กับประชาชนในพื้นที่นั้น ๆ เพื่อที่จะสนองความต้องการของประชาชนในพื้นที่อย่างถูกต้อง"

William A. Robson (William A. Robson, 1953 : 574) ให้ความหมายของการปกครองท้องถิ่นไว้ว่า ชุมชนที่มีได้อำนาจอธิปไตยเป็นของตนเอง และมีสิทธิตามกฎหมาย (Legal Right) และมีองค์การที่จำเป็น ในการควบคุมกิจกรรมของตัวเองให้เป็นไปตามความประสงค์ของท้องถิ่นนั้น ๆ อันเป็นการแสดงถึงอำนาจที่มีอยู่ของหน่วยการปกครองท้องถิ่นที่จะดำเนินกิจกรรมท้องถิ่น

ได้อย่างมีอิสระจากการควบคุมจากภายนอก และแสดงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการของตนเอง”

Dilys M. Hill (Dilys M. Hill, 1974 : 23) ให้ความหมายเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่น ว่า “โดยทั่วไปแล้วหมายถึงระบบของหน่วยท้องถิ่นที่มีอาณาเขตแน่นอน เป็นนิติบุคคล มีโครงสร้างอำนาจและหน้าที่ที่กำหนดโดยกฎหมายทั่วไปและกฎหมายพิเศษ และมีอิสระทางการคลังและการบริหารตนเอง”

ประยัต หงษ์ทองคำ กล่าวว่า “การปกครองท้องถิ่น (Local Government) เป็นรูปแบบการปกครองที่เกิดจากระบบการกระจายอำนาจการปกครอง (Decentralization) จากส่วนกลางไปยังท้องถิ่น เพื่อวัตถุประสงค์ในอันที่จะให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีโอกาสเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในการปกครองท้องถิ่นด้วยตนเอง เพื่อสนองความต้องการและแก้ปัญหาด้วยตนเอง การกระจายอำนาจปกครองให้ประชาชนในท้องถิ่นปกครองตนเองดังกล่าว โดยหลักการของระบอบประชาธิปไตยแล้วถือว่าเป็นผลดีแก่การปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยส่วนรวม และเป็นการให้การศึกษาทางการเมือง การปกครองระบอบประชาธิปไตยแก่ประชาชนด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง ย่อมจะเป็นการให้การศึกษาที่ได้ผลอย่างแท้จริง”

2.5.2 องค์ประกอบของการปกครองท้องถิ่น

ประยัต หงษ์ทองคำ สรุปสาระสำคัญของหลักการปกครองท้องถิ่น ดังนี้

1. การปกครองท้องถิ่นนั้น หมายถึง การปกครองของชุมชนหนึ่ง ซึ่งชุมชนเหล่านั้นอาจจะมีลักษณะแตกต่างกันในด้านความเจริญ จำนวนประชากรหรือขนาดของพื้นที่
2. การปกครองชุมชนที่เรียกว่าเป็นการปกครองท้องถิ่นนี้ องค์การปกครองท้องถิ่นจะต้องมีอำนาจอิสระ (Autonomy) ในการปฏิบัติหน้าที่ตามความเหมาะสมหมายความว่า อำนาจอิสระขององค์การปกครองท้องถิ่นจะต้องมีขอบเขตที่เหมาะสมเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่ขององค์การ
3. องค์การปกครองท้องถิ่นจะต้องมีสิทธิตามกฎหมาย ที่จะดำเนินการปกครองตนเอง สิทธิตามกฎหมายนี้อาจจะสามารถแบ่งเป็น 2 ประเภทด้วยกันคือ ประการแรก องค์การปกครองท้องถิ่นมีสิทธิที่จะตรากฎหมาย หรือระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ขององค์การปกครองท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่และเพื่อให้บังคับแก่ประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ

ประการที่สอง เป็นสิทธิที่สำคัญ และเป็นหัวใจในการดำเนินงานขององค์การปกครองท้องถิ่น ก็คือ สิทธิในการกำหนดงบประมาณของตนเองในการจะดำเนินงานท้องถิ่นนั้น ๆ

4. มีองค์การที่จำเป็น (Necessary Organization) ในการปกครองตนเอง องค์การที่จำเป็นในการปกครองตนเองของท้องถิ่นโดยทั่ว ๆ ไปแล้วแบ่งได้ 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ

5. ประชาชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการปกครองตนเองในท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง การมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองในท้องถิ่นของประชาชนนั้นเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

ประธาน คณะทศศึกษากร สรุปสาระสำคัญของการปกครองท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ต้องจัดให้มีการเลือกตั้ง (Election) เพื่อให้คนในท้องถิ่นนั้นได้มีโอกาสเข้าไปเป็นตัวแทนประชาชนในการปกครองตนเองด้วยการเป็นฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารขององค์การปกครองท้องถิ่นนั้น ๆ

2. ต้องมีองค์กรที่สำคัญซึ่งหมายถึงสภาท้องถิ่น เพื่อเป็นสถาบันในการที่จะแสดงถึงเจตจำนงของคนในท้องถิ่น

3. ต้องมีเขตพื้นที่ (Territory) ในการบริหารและความรับผิดชอบตามที่มีหน้าที่กำหนดไว้ให้ โดยกฎหมายและเขตพื้นที่นี้จะต้องสอดคล้องกับงบประมาณ หรือรายได้ เพื่อการบริหารการปกครองตนเองอย่างเพียงพอ

4. ต้องให้มีองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อการบริหารการปกครองท้องถิ่นนั้น ๆ มีสภาพนิติบุคคล (Jurisdic Person) เพื่อผลสมบูรณ์ตามกฎหมายในการปกครองตนเอง

5. ต้องให้หน่วยการปกครองที่จัดตั้งขึ้นมีรายได้ (Revenue) และมีอำนาจในการจัดทำงบประมาณ (Budget) เพื่อการบริหารงานในหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองได้

6. ต้องไม่ให้นโยบายการปกครองท้องถิ่นนั้น ๆ อยู่ในสายการบังคับบัญชาหรืออยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของนโยบายการปกครองทางราชการหรือหน่วยการปกครองท้องถิ่นด้วยกันเอง ทั้งนี้ เพื่อความมีอิสระในการปกครองท้องถิ่นจะต้องอยู่ในการควบคุมหรือการกำกับดูแลของรัฐจะปลอดจากการควบคุมของรัฐมิได้

7. ต้องมีอำนาจในการตราข้อบัญญัติของท้องถิ่น เพื่อให้มีอำนาจบังคับให้เป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติให้อำนาจไว้ แต่ข้อบัญญัติของท้องถิ่นจะขัดหรือละเมิดบทบัญญัติหรือกฎหมายของรัฐมิได้

8. ต้องให้หน่วยการปกครองท้องถิ่นนั้นเป็นสถาบันทางการเมืองการปกครองระดับท้องถิ่นและจะต้องได้รับการสนับสนุนและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในท้องถิ่นนั้น

2.5.3 วัตถุประสงค์ของการปกครองท้องถิ่น

ธเนศวร์ เจริญเมือง (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2540) สรุปบทบาทของการปกครองท้องถิ่นต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยอย่างน้อย 7 ประการ คือ

1. การปกครองท้องถิ่นแบบประชาธิปไตยก่อให้เกิดการศึกษาทางการเมือง (Political Education)
2. ก่อให้เกิดและกระตุ้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน (Greater Political Participation by the People) การปกครองท้องถิ่นซึ่งมีผู้นำมาจากการเลือกตั้งมีประโยชน์เริ่มตั้งแต่กระตุ้นกระแสดความสนใจของประชาชน และการที่ผู้นำเหล่านี้มาจากการเลือกตั้ง เสนอนโยบายให้ประชาชนได้ทราบ ได้คิดถกเถียงและตัดสินใจเลือก ก็ย่อมส่งเสริมให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่น
3. ก่อให้เกิดการสร้างและฝึกอบรมผู้นำทางการเมือง (Training in Political Leadership)
4. ก่อให้เกิดเสถียรภาพทางการเมือง (Political Stability)
5. ก่อให้เกิดความเสมอภาคทางการเมือง (Political Equality)
6. ก่อให้เกิดความรับผิดชอบของผู้นำต่อประชาชน (Accountability)
7. ก่อให้เกิดการตอบสนองที่ดีกว่าจากผู้นำ และนำไปสู่ประสิทธิภาพในการบริหารงานเพื่อท้องถิ่น (Greater Responsiveness and Efficiency)

2.6 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มการเมืองท้องถิ่นได้มีการศึกษาไว้ในแง่มุมต่าง ๆ อาทิ

ในเรื่องของการรักษาอำนาจของกลุ่มการเมือง วรพันธุ์ สุวรรณยุหะ ซึ่งศึกษาปัญหาในเรื่อง “การรักษาอำนาจของกลุ่มการเมืองในระบบการเมืองท้องถิ่นไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มการเมือง “พลังสังคม” ในเทศบาลเมืองสงขลา” พบว่า การได้มาและรักษาไว้ซึ่งอำนาจของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของสังคมไทย กับ การจัดสรรผลประโยชน์ของสมาชิกภายในกลุ่มการเมืองท้องถิ่น โดยหัวหน้ากลุ่มการเมืองท้องถิ่นเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในการจัดสรรผลประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัว ตามลักษณะของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของสังคมไทยเป็นหลัก จนเป็นที่ยอมรับแก่สมาชิกภายในกลุ่มการเมือง

เมืองท้องถิ่น ตลอดจนกลุ่มผู้สนับสนุน ทำให้สามารถรักษาอำนาจทางการเมืองไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

ในส่วนของการสร้างฐานอำนาจของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นนั้น เดชะ สิทธิสุทธิ ได้ศึกษาปัญหาในเรื่อง “การสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของกลุ่มการเมืองในการเมืองท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่ม “สันติธรรม” ในเทศบาลเมืองนครปฐม” ได้สรุปผลการศึกษาว่า ผู้ที่มีบทบาทในการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองมากที่สุดคือ หัวหน้ากลุ่ม โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัว และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับสมาชิกภายในกลุ่มและกลุ่มผู้สนับสนุนภายนอกเป็นปัจจัยสำคัญเพื่อให้ตนสามารถชนะการเลือกตั้งเข้ามาบริหารงานในท้องถิ่น หลังจากนั้น การบริหารงานจะมีลักษณะที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มผู้สนับสนุนกลุ่มและพวกพ้องของตน มากกว่าการทำหน้าที่เป็นพรรคการเมืองในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

การรักษาอำนาจของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นนั้น อาจจะสามารถพิจารณาในด้านของลักษณะและการพัฒนาของกลุ่มการเมืองว่าเป็นไปในลักษณะอย่างไร ซึ่ง สุรเชษฐ์ เนียมทัง ได้ทำการศึกษาในเรื่อง “ลักษณะและการพัฒนาการของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นเทศบาลนครเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2517 – 2537” เป็นการศึกษาถึงลักษณะการก่อกำเนิดของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นในระบบเทศบาลและความเข้มแข็งหรือความอ่อนแอของกลุ่มการเมืองท้องถิ่น รวมถึงพัฒนาการของกลุ่มการเมืองท้องถิ่น การได้อำนาจทางการเมืองของกลุ่มการเมืองท้องถิ่น และการดำรงรักษาอำนาจของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นไว้ ซึ่งผลการศึกษาวิจัย พบว่า การรวมตัวเป็นกลุ่มการเมืองท้องถิ่น อาศัยรากฐานความสัมพันธ์ส่วนตัวตามระบบอุปถัมภ์ มีการพัฒนาการและการดำรงรักษากลุ่ม โดยอาศัยปัจจัยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของสังคมไทย องค์ประกอบของกลุ่มประกอบด้วย กลุ่มพลังมวลชน กลุ่มทางสังคม และกลุ่มทุนท้องถิ่น โดยอาศัยความสัมพันธ์โยงใยกับพรรคการเมืองและระบบราชการ โครงสร้างของกลุ่มมีลักษณะการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ไม่มีการจัดองค์กรอย่างเป็นทางการ

ไพลิน เชื้อนทา ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ลักษณะและการพัฒนาการของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นเทศบาลเมืองพะเยา ระหว่าง พ.ศ. 2517 – 2538” ซึ่งผลการวิจัยพบว่า การก่อกำเนิดของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นเทศบาลเมืองพะเยา เกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มบุคคลผู้มีความใกล้ชิดกันเป็นส่วนตัว โดยมีผู้นำกลุ่มเป็นแกนนำสำคัญในการรวมตัว ในด้านองค์ประกอบของกลุ่มประกอบด้วยสมาชิกกลุ่มพลังมวลชน และกลุ่มนายทุนท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์โยงใยกับ

พรรคการเมืองระดับชาติ ในด้านโครงสร้างของกลุ่มนั้นจะเป็นการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ไม่มีการจัดองค์กรหรือแบ่งหน้าที่กันชัดเจน

การรักษาอำนาจของกลุ่มการเมืองท้องถิ่น สามารถพิจารณาในด้านของบุคลิกลักษณะ คุณสมบัติของผู้นำได้ ซึ่ง สราวุธ วรพงษ์ ได้ทำการศึกษาวิจัยในเรื่อง “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก้าวขึ้นสู่บุคคลชั้นนำทางการเมืองท้องถิ่นของเชียงใหม่ : ศึกษาเฉพาะกรณีสมาชิกสภาเทศบาลนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2533 – 2538” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก้าวขึ้นสู่บุคคลชั้นนำทางการเมืองท้องถิ่นของเชียงใหม่ นั้น ประกอบด้วยปัจจัยที่สำคัญหลายประการ เช่น การศึกษาในระดับที่สูง สถานภาพทางเศรษฐกิจที่มั่นคง เป็นครอบครัวตระกูลเก่าแก่ของเชียงใหม่ มีการร่วมทำกิจกรรมทั่วไปและกิจกรรมทางการเมือง เป็นต้น

ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายนอกกลุ่มการเมืองท้องถิ่นกับกลุ่มการเมืองท้องถิ่น ที่ก่อให้เกิดการรักษาอำนาจของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นนั้น ปกรณ์ สุริวรรณ ได้ทำการศึกษาวิจัยในเรื่อง “การหน้าที่ของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในความสัมพันธ์ระหว่างนักการเมืองระดับชาติ/ท้องถิ่น กับประชาชน” ซึ่งผู้นำท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับนักการเมืองในลักษณะของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ในแบบ “ผู้อุปถัมภ์ – ผู้รับอุปถัมภ์” โดยนักการเมืองจะช่วยเหลือผู้นำท้องถิ่นในเรื่องการพัฒนาท้องถิ่น ส่วนผู้นำท้องถิ่นก็จะช่วยนักการเมืองในการสร้างความนิยมชมชอบในตัวนักการเมือง ซึ่งผลการศึกษาวิจัยพบว่าความสัมพันธ์แบบ “ผู้อุปถัมภ์ – ผู้รับอุปถัมภ์” ได้ก่อให้เกิดปัญหาในเรื่องของการที่ประชาชนขาดความสนใจในการตรวจสอบการทำงานของนักการเมือง ประชาชนขาดความเข้าใจในบทบาทของนักการเมือง และ ประชาชนขาดจิตสำนึกในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง

ปัญหาที่เป็นผลมาจากความสัมพันธ์แบบ “ผู้อุปถัมภ์ – ผู้รับอุปถัมภ์” นั้นยังได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นดังที่ พงศ์ สุภาวสิทธิ์ ได้ทำการศึกษาในเรื่อง “ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการประจำกับข้าราชการการเมืองระดับท้องถิ่น : ศึกษากรณี เทศบาลนครเชียงใหม่” ซึ่งเป็นการวิเคราะห์บทบาทของข้าราชการประจำกับข้าราชการท้องถิ่น ว่าแต่ละฝ่ายมีบทบาทหน้าที่สนับสนุนหรือขัดแย้งกันอย่างไร ภายใต้บทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกัน และภายใต้ความสัมพันธ์ในรูปแบบของระบบอุปถัมภ์ ผลการศึกษาค้นคว้าวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ในด้านที่เป็นทางการ คือ บทบาทหน้าที่ และในด้านที่ไม่เป็นทางการ คือ ระบบอุปถัมภ์ เกิดความขัดแย้งกัน ประการที่หนึ่ง ข้าราชการการเมืองผู้กำหนดนโยบายให้ข้าราชการประจำเป็นฝ่ายรับนโยบาย

ไปปฏิบัติ แต่ข้าราชการประจำไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติล่าช้า โดยอ้างว่า ชัดต่อระเบียบกฎหมาย
ประการที่สอง ข้าราชการการเมืองก้าวก่ายงานของข้าราชการประจำ โดยทำตัวเป็นผู้ปฏิบัติงาน
เสียเอง ทำให้ข้ามขั้นตอนปฏิบัติงานตามระบบงานทางราชการ